

ראובן כהנא. נעורים והקוד הבלתי פורמלי: תנועות נוער במאה העשרים ומקורות הנעורים הפוסט־מודרניים. ירושלים: מוסד ביאליק, 2007. 273 עמודים

יותם חותם*

ספרו המקיף של ראובן כהנא עשיר בידע ובתובנות על הופעת הנעורים במאה העשרים, על חשיבותם ועל משמעותם החברתית, התרבותית והפוליטית. עבור כהנא נעורים הם מודל של אי פורמליות, דהיינו המשגה של סדר חברתי שמקיים את חוקיו הפנימיים הוולונטריים ושכולל הצטרפות לארגון מרצון, פעילות חופשית, גמישה, פתוחה, שוויונית והדדית. מנקודת מבט זו נעורים הם קיום צעיר ועצמאי – מעין מחוז של צעירים – שעומד אל מול מסגרות החברה, התרבות והחוק וכתשובה למה שאלו מייצגות בעיני הצעיר. עם זאת, עבור כהנא נעורים אינם מרד איקונוקלסטי וחסר תוכן בהסדרים החברתיים והתרבותיים הראוי לגינוי, אלא הם איקונוגרפיים, כלומר מסגרת ליצירתם של סדרים חברתיים ותרבותיים אלטרנטיביים, תופעה חברתית עצמאית, מקורית, אותנטית, דמוקרטית, שראויה להגנה. לפי כהנא, הנעורים אינם ניכור, חוסר מחויבות, חיים חסרי משמעות וערכים, אלא כמיהה למקוריות, יצירתיות, אותנטיות, ערכים ומשמעות. כהנא מגיש אפוא כתב הגנה על קוד התנהגות בלתי פורמלי. החשיבות ההיסטורית והסוציולוגית של הנעורים הבלתי פורמליים טמונה בכך שהם מתבטאים במגוון אופנים ובקשת של תופעות חברתיות, החל בתנועות הנוער של תחילת המאה העשרים וכלה בתרבות הפופ, חברות ההונק (סטארט־אפ) והירוקים של ימינו אנו. נעורים – כביטוי של הוויה צעירה – הם עבורו תור החיים המודרניים והפוסט־מודרניים.

על רקע זה, מטרת הספר היא לנתח "את תנועות הנוער כתגובה ראשונית לתנאי העולם המודרני והפוסט־מודרני המבוסס על קוד של בלתי פורמליות" (עמ' 2). כמו הסוציולוג זיגמונד באומן (Bauman, 2000), גם כהנא מגדיר את הפוסט־מודרנה (או את המודרנה המאוחרת, במינוח של באומן) כמציאות של אי ודאות, מורכבות רבה ושינויים מהירים, חברתיים וטכנולוגיים. במסגרת מטרתו הכללית לנתח את הנעורים כתגובה למודרניות הזאת מתמקד כהנא בחמש שאלות מרכזיות: מהם מאפייניה של תרבות הנעורים הבלתי פורמלית; מהם מקורותיה ההיסטוריים; כיצד משתקפת תרבות נעורים בהקשר הישראלי הקונקרטי; מהן השלכותיה הפדגוגיות; ולבסוף, מה משמעותה של תרבות נעורים בחברה פוסט־מודרנית בת זמננו. לשאלות אלו יוחדו חמשת חלקי הספר בהתאמה.

חלקו הראשון של הספר מציג בבהירות את מודל הנעורים, המושתת על מה שכהנא מכנה "קוד של בלתי פורמליות", כלומר צורת חיים חופשית, וולונטרית, פתוחה, שוויונית ואותנטית. כאן ניכר שעבור כהנא נעורים בלתי פורמליים קשורים בדרך הטבע בנסיונות דמוקרטיים וליברליים, בפתוחות ובהגשמה עצמית, שאותן כהנא רואה בחיוב.

* החוג ללמידה, הוראה והדרכה, אוניברסיטת חיפה, המכללה האקדמית בית ברל והמרכז להיסטוריה גרמנית עלי־שם ריכרד קנר, האוניברסיטה העברית בירושלים

חלקו השני של הספר בוחן מנקודת מבט היסטורית שלושה מודלים של תנועות נוער מסוף המאה ה-19 ותחילת המאה העשרים – תנועת הנוער הגרמנית וונדרפוגל, תנועת הצופים האנגלית מיסודו של באדן פאול (Powell) והקומסומול הסובייטית – כמבשרי תופעת הנועורים המודרנית והפוסט־מודרנית.

החלק השלישי של הספר מתמקד בתנועות הנוער הציוניות בתחילת המאה העשרים ובגלגוליהן לאחר הקמת המדינה. תנועות אלו, כמו השומר הצעיר, הנוער העובד והלומד ובני עקיבא, משלבות לטענתו של כהנא יסודות משלושת הדגמים הקלאסיים על ידי התאמה של התרבות האירופית של התקופה להקשר יהודי. בהקשר זה רואה כהנא את תור הזהב של תנועות הנוער היהודיות בשנים 1925-1960. על פי כהנא, בשנות השישים חלה תפנית, כאשר "למול תנאים כלכליים, דמוגרפיים ופוליטיים משתנים" נפגעה יכולתן של תנועות הנוער "להגיב למצב המעברי של הצעירים ולהציע להם מסגרת ממוסדת שמכילה חופש, ספונטניות ואפיקי יזמות" (עמ' 96).

את חלקו הרביעי של הספר מייחד כהנא להשפעות חינוכיות של הקוד הבלתי פורמלי בבית הספר, בתנועות הנוער, במסגרת המשפחה ובתרבות הפוליטית בכלל. כאן עושה כהנא שימוש נרחב במושג מורטוריום, כלומר מגדיר את הנועורים כתקופה של השהיה שמאפשרת "בחינה חופשית של תפקידים, ניסוי וטעייה ואף סטייה נורמטיבית, בתוך גבולות רחבים אך מתוחמים היטב" (עמ' 146). מצב זה מאפיין את המעבר מילדות לבגרות ואת יכולתם של צעירים לפתח חוויה של אותנטיות. באופן כללי יותר אפשר לומר שכהנא בוחן בפרק זה – באמצעות מחקרי שטח ומדגמים – עד כמה מחלחל הקוד הבלתי פורמלי לתוך מסגרות החיים והפעילות הפוליטית בארץ ועד כמה הוא משפיע עליהן. כך הוא מסיק למשל בהקשר הפוליטי ש"תמיכת הישראלים בעקרונות דמוקרטיים מקורה במבנה חברתי שמכיל מספר גדול של התאגדויות וולונטריות מתחרות וסוכנויות בלתי־פורמליות" (עמ' 167). רוצה לומר, נעורים הם כיפת הברזל הדמוקרטית של החברה הישראלית.

לבסוף, בחלק החמישי פונה כהנא לבחון את קוד הנועורים הבלתי פורמלי בעידן הפוסט־מודרני. זהו הפרק החשוב בספר, משום שבמסגרתו קושר כהנא את קוד הנועורים הבלתי פורמלי עם תופעות חברתיות ופוליטיות של ימינו, כמו תרבות פופ, מחאה ומרידות של צעירים, ירוקים, אנרכיסטים, אנטי־גלובליסטים, חברות הזנק ועוד. הצעה זו של כהנא ראויה למחשבה מעמיקה. למשל, פוליטיקה של הגנה על הסביבה, שתופסת יותר ויותר את מרכז הבמה הפוליטית והציבורית היום, מקיימת קשר מיוחד עם נעורים, משום שמקור המושגים טבעי וטבעיות זהה בשניהם. על הקשר הזה יכולה להעיד למשל הרצאתו של הפילוסוף הגרמני לודוויג קלאגס (Klages) "אדם ואדמה" (Mensch und Erde) שנישאה בכנס המכונן של תנועות הנוער הגרמניות בשנת 1913 בשטוטגרט, לרגלי הר מייסנר הגבוה. הרצאה זו קראה לנעורים לממש עצמם על ידי שמירה על הטבע נגד כוחן של המודרנה והקדמה! הירוקים של ימינו לא היו יכולים לנסח את עמדתם טוב יותר. בה במידה, האפשרות לקשור בין קוד נעורים בלתי פורמלי ובין המציאות של חברות ההזנק היום מעניינת במיוחד, משום שחברות אלו מפיצות אתוס של תרבות צעירה, משוחררת, בלתי פורמלית, יצירתית וגמישה (Beck).

Castells, 2000; 2000).² בצער אפשר לראות כיצד הספיק כהנא אך להתחיל לבחון את תוקף המודל הבלתי פורמלי בכל הקשור להוויה הדיגיטלית על שלל ביטוייה. כהנא מבסס את מחקרו על מחקרי שטח, מדגמים ופיתוחים תיאורטיים סוציולוגיים, אך משלב היטב ובאופן מעמיק בין מחקר סוציולוגי לפרספקטיבה היסטורית. שילוב זה מאפשר למקם את שלל הביטויים של נעורים בתוך הקשר היסטורי, ובעצם במסגרת תפיסה כוללת של העולם החילוני-מודרני. הלכה למעשה, כהנא מאתר את ראשית הנעורים הבלתי פורמליים במרכז אירופה של סוף המאה ה-19 וראשית המאה העשרים. באותה התקופה התגבש אידיאל של קיום צעיר ועצמאי מחוץ למסגרות החברה, התרבות והחוק הבורגניים, הליברליים, הרציונליים, נגד המסגרות הללו וכתשובה למשבר שבו הן שרויות לכאורה. למושג זה של נעורים היה טווח רחב של משמעויות בהגות, בספרות, באמנות, בדימוי האסתטי, ובוודאי בתנועות הנוער שקמו. כך למשל דיבר קרל יונג על ארכיטיפ העלם הנצחי (puer aeternus), קרל מנהיים פיתח את המושג דוריות (Generationalität), וגם הסגנון הפיגורטיבי שגובש באותה התקופה, אר-נובו, קיבל בגרסתו הגרמנית (Jugendstil) משמעויות של נעורים. תנועת הנוער שצמחה בגרמניה במרוצת השנים והתרבות הייחודית שהתגבשה במסגרתה היו אפוא רק ביטויים של תופעה רחבה יותר. גיל הנעורים, חוויית הנעורים, מחוז של נעורים, הפסיכולוגיה של הצעיר, סגנון צעיר – כל אלה הפכו למטפורות מרכזיות במסגרת התרבות של התקופה.³

כהנא משתמש בתפיסת הנעורים שהתגבשה במרכז אירופה של אותה התקופה והופך אותה למודל סוציולוגי. במילים אחרות, אירוע היסטורי – גיבושו של מושג חדש של נעורים במרכז אירופה דובר הגרמנית בסוף המאה ה-19 – מומר אצל כהנא למודל סוציולוגי. ההמרה מההיסטוריה אל הסוציולוגיה מאפשרת לכהנא מסע אינטלקטואלי במרחב ובזמן, מעבר לגבולות ההיסטוריים שבהם גובש מושג הנעורים ומעבר לגבולותיו הגיאוגרפיים. בנקודה האחרונה טמונה עוצמת הספר, משום שהוא אינו טוען לתוקף של אתוס הנעורים רק במגוון תופעות בשליש האחרון של המאה העשרים, אלא גם עומד על חשיבות המודל של הנעורים הבלתי פורמליים בכל הקשור לעולם "הלא מערבי" כפי שהוא מכנה אותו (עמ' 210). זהו אפוא מודל אוניברסלי של נעורים. אך כאן טמונה גם החולשה של טיעונו, משום שהמודל האוניברסלי מבוסס על התפתחות היסטורית מקומית, ששייכת להיסטוריה המרכז אירופית המודרנית.

חולשה נוספת קשורה בכך שכהנא כמעט אינו עוסק במשמעות המגדרית של מודל הנעורים. נעורים בתחילת המאה העשרים היו בסופו של דבר פרויקט של אדם מסוג מסוים: זכר בורגני. התופעה נגעה בעיקר לגברים צעירים והתגבשה עבורם, ותנועת הנוער היא ראייה לכך: האחוה בתנועת הנוער הייתה אחווה גברית, ואידיאל הנעורים, כפי שהראה ההיסטוריון ג'ורג' מוסה (Mosse, 1982, 1985), התייחס לגוף הגברי. הוא הדין בפסיכולוגיה של הצעיר: חוויית היסוד שיוחסה לו בתהליך התגבשותו בשנות ההתבגרות שלו, ושקובעה

2 אני מודה לגב' יפעת ראובני על שחלקה אתי ממצאים ממחקרה על חברות ההונק.

3 תופעה חדשה זו הובילה למשל את פיליפ ארייס (Aries, 1962) לראות בהמצאת הנעורים את התופעה המכוננת של המאה העשרים, באותו אופן שהמצאת הילדות חשובה בעיניו בכל הקשור להגדרת החברה במאה ה-19.

במדע הפסיכולוגיה של התקופה כחוויה הנורמטיבית, מניחה בתשתיתה צעיר זכר בלבד (ראו למשל גיליגן, 1995, עמ' 165-186). זאת ועוד, אם נשיות קיבלה משמעות כלשהי בהקשר זה, היה זה רק בהיותה אירוע גברי פנימי: היא תפסה את מקומה בין השאר בנימה ההומור-ארוטית, זו שעל פי הנס בליהר (Blüher, 1919) – הראשון שחקר את תנועות הנוער – ליוותה את תנועת הנוער מרגע כינונה. קשה לעסוק באופן ממצה בתופעה כמו נעורים בלא תשומת לב מיוחדת לשאלות של זהות מגדרית ותרבות גוף.

בדברים אחרונים אלו אין כדי לגרוע מחשיבות מחקרו של כהנא. אין ספק שאתוס של נעורים כפי שהגדירו כהנא הוא מרכזי להבנת קורות החברה והתרבות המודרניים והפוסט-מודרניים. עצם הדבר שכהנא הספיק לגעת בביטויי הנעורים בעולם הדיגיטלי ובחלל הסייבר באופן כללי הוא למעשה הזמנה למחקר שימשיך ויעסוק בקורותיו של אתוס נעורים בלתי פורמלי במציאות החברתית והתרבותית של ימינו.

מקורות

- גיליגן, ק' (1995). בקול שונה: התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה. תל אביב: ספריית הפועלים.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood: A social history of family life*. New York: Knopf.
- Bauman, Z. (2000). *Liquid modernity*. Malden, MA: Blackwell.
- Beck, U. (2000). *The brave new world of work*. Cambridge: Polity Press.
- Blüher, H. (1919). *Wandervogel: Geschichte einer jugendbewegung*. Berlin: Weise.
- Castells, M. (2000). The contours of the network society. *Foresight: The Journal of Future Studies, Strategic Thinking and Policy*, 2(2), 151–157.
- Mosse, G. L. (1982). *The image of man: The creation of modern masculinity*. New York: Oxford University Press.
- (1985). *Nationalism and sexuality*. New York: Howard Fertig.
- Stauth, G. (1994). Critical theory and pre-fascist social thought. *History of European Ideas*, 18(5), 714–725.